

บทนำ

บทที่ 1

1. ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ป่าไม้เป็นทรัพยากรที่สำคัญยิ่งของระบบนิเวศ เพราะเป็นแหล่งกำเนิดของแม่น้ำลำธาร เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าและความหลากหลายทางชีวภาพต่างๆ ช่วยดูดซับสร้างความชุ่มชื้น ลดก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ ป้องกันการชะล้างพังทลายของดิน เป็นแหล่งสะสมปุ๋ยตามธรรมชาติ และมีคุณค่าทางเศรษฐกิจต่อมนุษย์ในการใช้ประโยชน์จากเนื้อไม้และผลผลิตจากป่าเพื่อการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐานตลอดจนการผลิตเพื่อบริโภคในระบบตลาดเสรี จากความสำคัญดังกล่าว การจัดการที่ดีจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่ส่งผลต่อความอุดมสมบูรณ์ และความยั่งยืนของทรัพยากรป่าไม้ในระยะยาวเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของมนุษย์ กล่าวได้ว่า สภาพปัญหาป่าไม้ของประเทศไทยในปัจจุบัน เป็นผลมาจากวิวัฒนาการของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ปรับเปลี่ยนไปตามสภาพเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองระหว่างประเทศ โดยเริ่มแรกเป็นการจัดการแบบจารีตประเพณีหรือแบบภูมิปัญญาท้องถิ่น บุคคลสมัยดังกล่าวคือสมัยสุโขทัยและอาณาจักรล้านนาที่มีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลาง การจัดการทรัพยากรป่าไม้ในสมัยสุโขทัยเป็นการจัดการโดยชุมชนชุมชนแต่ละแห่งจะดูแลและใช้ประโยชน์จากป่าไม้กันเอง รัฐมิได้เข้ามาจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยตรงแต่จะได้ผลประโยชน์โดยการเก็บส่วยหรืออากรจากราษฎรอีกทีหนึ่ง ต่อมาสมัยกรุงศรีอยุธยา มีกฎหมายบังคับว่าที่ดินเป็นของกษัตริย์ห้ามซื้อขายกันแต่ให้ราษฎรเข้าบุกเบิกป่าดงเพื่อเป็นที่นาที่สวน ดังปรากฏตามกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จบทที่ 54 กำหนดให้เข้าพนักงานหาคนเข้าทำกินในที่ป่าที่รกร้างว่างเปล่าซึ่งถือเป็นความดีความชอบ จนถึงสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ชุมชนยังมีอิสระในการใช้ประโยชน์จากป่าและจัดส่งเป็นอากร โดยที่รัฐก็ได้ตรากฎหมายให้ป่าเป็นของรัฐและมีได้วางหลักเกณฑ์การใช้ทรัพยากร เว้นแต่ กรณีแรก การเก็บภาษีจากการทำกินเป็นค่าอากร โดยรัฐจะยกเว้นค่าอากรในช่วงแรกเพื่อเป็นรางวัลในการบุกเบิก กรณีที่สอง ในการเกิดข้อพิพาท รัฐจะเข้าไปตัดสินข้อพิพาทให้เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อย และ กรณีสุดท้าย เมื่อรัฐต้องการที่ดินเอาไปใช้ประโยชน์ เช่น บุคคลลงส่งน้ำ รัฐจะเวนคืนที่ดิน ส่วนการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของเชียงใหม่ นั้น เริ่มแต่ การสถาปนาเชียงใหม่ขึ้นเป็นเมืองศูนย์กลางแห่งอาณาจักรล้านนาไทย เมื่อ พ.ศ.1839 หลักฐานที่ปรากฏช่วงระหว่าง พ.ศ. 1839-2317 มีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในเชียงใหม่แบบจารีตประเพณีเช่นเดียวกับการจัดการทรัพยากรป่าในสมัยสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา โดยรัฐจะเก็บอากรหรือส่วยจากราษฎรที่ทำกินเพื่อเป็นการสร้างบ้านแปงเมือง การจัดการทรัพยากรป่า

ไม้ของไทยเริ่มถ่ายโอนจากชุมชนมาเป็นการจัดการโดยรัฐในช่วงระหว่าง พ.ศ.2317 – 2439 ซึ่งเป็นระยะแรกที่รัฐไทยเข้ามามีบทบาทจัดการทรัพยากรป่าไม้มากขึ้น โดยเป็นผลมาจากการทำสนธิสัญญาบาวริงกับตะวันตก (พ.ศ.2317) จากการเมืองระหว่างประเทศดังกล่าวทำให้ไทยต้องเปิดประเทศค้าขายกับตะวันตกมากขึ้น ระยะแรกสิทธิการจัดการป่าไม้ยังเป็นของชุมชนและขุนนางไทย แต่พอถึงสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อไม่ให้ต้องตกเป็นเมืองขึ้นของมหาอำนาจตะวันตก ประเทศไทยจึงมีการปรับปรุงการปกครองให้ทันสมัย ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ได้มีการจัดตั้งกรมป่าไม้ขึ้น เมื่อวันที่ 18 กันยายน 2439 เป็นการโอนอำนาจการจัดการป่าไม้จากเจ้าเมืองอนุญาตมาเป็นราชการส่วนกลางโดยกรมป่าไม้เป็นผู้อนุญาตแทน

ในช่วงเดียวกัน เชียงใหม่มีการค้าทางเรือกับกรุงเทพฯ นำสินค้าอุตสาหกรรมเข้าและส่งออกไม้สัก ไม้หว้า ไม้คาว ยี่หว้า ซึ่งเป็นที่ต้องการของอังกฤษมาก ในล้านนานั้น เชียงใหม่กับน่านมีป่าไม้สักอุดมสมบูรณ์มากที่สุด เชียงใหม่จึงส่งไม้สักไปยังพม่าด้วยการล่องซุงไปตามน้ำสาละวิน ส่วนน่านและแพร่ส่งไม้สักไปกรุงเทพฯ ตามน้ำยม น่าน่าน ลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยา เมื่อประมาณ พ.ศ.2383 มีชาวมอญและพม่าได้รับอนุญาตจากเจ้าเมืองเชียงใหม่ให้รับเช่าทำป่าไม้ในเชียงใหม่ ลำปาง จนกระทั่ง พ.ศ.2428 พม่าตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษทำให้ป่าไม้สักในพม่าไม่พอต่อความต้องการ จึงได้ขยายกิจการทำไม้สักในล้านนาขึ้นจาก 3 เมืองข้างต้น ไปสู่เมืองแพร่ น่าน การทำป่าไม้ในล้านนามี 2 ลักษณะคือ หนึ่ง บริษัทป่าไม้ของอังกฤษเช่าหรือได้รับสัมปทานจากเจ้าเมืองโดยตรง โดยทำป่าไม้สักที่เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน ใช้แรงงานขมจากหลวงพระบางเพราะแข็งแรง อดทน ค่าแรงงานถูกกว่าแรงงานพื้นเมือง และสอง เจ้านายของเมืองแพร่และน่านจะดำเนินการเองและขายไม้ให้กับบริษัทอังกฤษ จะเห็นได้ว่าผู้ที่มีบทบาททางการค้าในเชียงใหม่เวลานั้นคือ เจ้าเมือง เจ้านาย บุตรหลานขุนนางต่างๆ และตอนปลายของช่วงนี้ อำนาจของเจ้าเมืองในการทำไม้จึงถูกโอนไปเป็นอำนาจของกรมป่าไม้ ในการกำกับของรัฐไทย

ในระหว่าง พ.ศ.2439 – 2504 ช่วงนี้ระยะที่สองของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของไทยที่จะเห็นถึงความเปลี่ยนแปลงในการจัดการมากขึ้นโดยมีการตั้งกรมป่าไม้ในประเทศไทย รับผิดชอบในการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยเฉพาะ แรกเริ่มสิทธิของชุมชนในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาตินั้นยังมีอยู่ ต่อมารัฐได้พยายามคุกคามสิทธิของชุมชนด้วยการปฏิเสธรจารีตประเพณีที่ชุมชนได้ปฏิบัติกันสืบมา โดยการใช้อำนาจออกกฎหมายลายลักษณ์อักษร กล่าวคือ เมื่อ พ.ศ.2481 รัฐบาลไทยได้ประกาศใช้ พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า กำหนดเขตคุ้มครองและเขตป่าสงวน เป็นการเข้าจัดการป่าทั้งพื้นที่และต้นไม้ แต่กฎหมายฉบับนี้ยังยอมรับสิทธิของชุมชนโดยได้สำรวจพื้นที่ป่าก่อนเมื่อพบว่ามีการอยู่อาศัย ทางราชการจะชดเชยค่าเสียหายให้ ต่อมา ปี พ.ศ. 2484 รัฐบาลได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติป่าไม้ ที่ยังคงบังคับใช้มาจนถึงปัจจุบัน ปี

พ.ศ. 2503 รัฐได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่าเพื่อเข้าไปจัดการสัตว์ป่า ปีถัดมา พ.ศ.2504 รัฐได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ ซึ่งเป็นการเพิ่มอำนาจและหน้าที่ของกรมป่าไม้ในการจัดการพื้นที่ป่ามากยิ่งขึ้น จะเห็นได้ว่ากฎหมายว่าด้วยการป่าไม้ทั้งหมดนี้ มีสาระสำคัญ 2 ประการ คือ ประการแรก เป็นการโอนอำนาจการจัดการพื้นที่หรือที่ดินในประเทศจากชุมชนมาเป็นของกรมป่าไม้และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นผู้มีอำนาจจัดการ ประการที่สอง เป็นการตั้งอำนาจการจัดการป่า ไม้ทุกชนิด สัตว์ป่า เป็นของกรมป่าไม้ ส่วนด้านเชียงใหม่ในระยเวลานี้ ได้รับผลกระทบจากการเข้ามาของชาติตะวันตกและการปฏิรูปจากประเทศไทย ทำให้ระบบการค้าเปลี่ยนไปเป็นระบบเงินตรา ต้องปฏิรูปการศึกษาจากการใช้ภาษาไทยวน เปลี่ยนมาใช้ภาษาไทยภาคกลางทั้งเขียนและพูด บทบาททางเศรษฐกิจที่เป็นของเจ้านายชั้นสูง กลุ่มเจ้าเมือง ขุนนาง ถูกรื้อรอนลงไปเพราะมีชาวตะวันตกได้รับสัมปทานทำไม้สัก ทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจตกต่ำลง ปลายสมัยรัชกาลที่ 5 พ.ศ.2461 เจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ เจ้าเมืองเชียงใหม่ ขอรับผลประโยชน์จากไทยเป็นเงินเดือนประจำ จึงเริ่มมีฐานะเหมือนข้าราชการทั่วไป หลังจากปี พ.ศ.2464 เมื่อมีการสร้างทางรถไฟสายเหนือจากกรุงเทพฯมาสิ้นสุดที่สถานีเชียงใหม่ ทำให้การค้าทางเรือระหว่างเชียงใหม่-กรุงเทพฯสิ้นสุดลง และการค้าทางบกระหว่างล้านนาและพม่าได้สิ้นสุดลงเช่นกัน สินค้าออกของเชียงใหม่ คือ ข้าว จากแต่เดิมคือของป่าและไม้สัก ทำให้เกิดการขยายพื้นที่การเพาะปลูกไปทั่วเชียงใหม่และล้านนา เมื่อปี พ.ศ.2476 คณะราษฎรได้ยกเลิกการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล มณฑลพายัพจึงถูกยุบ เชียงใหม่จึงมีฐานะเป็นจังหวัดหนึ่งของประเทศไทย ทิศทางการพัฒนาทั้งเศรษฐกิจ สังคม การเมือง อยู่ภายใต้อำนาจของรัฐบาลไทย

ต่อมาภายหลังได้มีการศึกษาถึงการลดลงของพื้นที่ป่าไม้ในภาคเหนือ กล่าวได้ว่าภาคเหนือของไทยเป็นจุดเริ่มต้นของการทำอุตสาหกรรมป่าไม้เนื่องจากมีป่าไม้อยู่มาก โดยมีพื้นที่ให้สัมปทานป่าไม้สัก 19.3 ล้านไร่ ไม้กระยาเลย 43.3 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ 59.1 ของพื้นที่ของภาค ผู้เชี่ยวชาญด้านป่าไม้ Mr.H.Slade ชาวอังกฤษได้ให้ความเห็นว่า มีการตัดไม้เกินกำลังของป่า ดังนั้น รัฐควรรวมอำนาจในการอนุญาตไว้ที่ส่วนกลางโดยการตั้งกรมป่าไม้ขึ้น การให้สัมปทานป่าไม้ต้องมีกฎเกณฑ์ให้ตัดไม้ตรงตามขนาด มีการปลูกทดแทนและบำรุงรักษาป่าไม้แต่ในการให้สัมปทานจริงกลับไม่มีการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ดังกล่าว มีการตัดไม้ที่ยังไม่ได้ขนาด ถักลอบตัดไม้หวงห้ามและไม้ที่ไม่ได้สัมปทาน ละเลยการปลูกและบำรุงป่า ทำให้ป่าไม้ไม่อาจฟื้นคืนสภาพได้ (ประชากรกับสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาประเทศไทยที่ยั่งยืน, 2540) มาถึงในปัจจุบัน กล่าวได้ว่าช่วง พ.ศ.2504 – 2543 การจัดการทรัพยากรป่าไม้ของประเทศไทยยังได้รับผลกระทบอย่างหนักจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง หรือภายใต้กระแสแห่งการพัฒนา

ที่เกิดขึ้นไปทั่วโลก เริ่มจากเมื่อวันที่ 1 มกราคม 2504 ประเทศไทยประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ครั้งแรก (พ.ศ.2504 - 2509) ครั้งนั้นผู้นำเผด็จการทางทหารของไทยประกาศด้วยความภาคภูมิใจว่า “บัดนี้เราเริ่มชีวิตเศรษฐกิจกันใหม่เป็นรุ่งอรุณอีกวาระหนึ่งในประวัติศาสตร์ของชาติไทย โดยมีแผนและโครงการเศรษฐกิจ ซึ่งมีไว้เพื่อประโยชน์แก่รัฐหรือแก่คนเพียงหมู่หนึ่งหมู่ใด แต่เพื่อสร้างอนาคตของชาติ ตลอดถึงสร้างชีวิตเศรษฐกิจของแต่ละคน” นับเป็นครั้งแรกที่ประเทศไทยได้มีการประกาศเจตนารมณ์และทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรม ผลจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจดังกล่าวทำให้การกำหนดนโยบายสาธารณะของประเทศไทยเป็นไปเพื่อสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ทำให้เกิดการขยายตัวทางด้านเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมซึ่งเป็นการใช้และทำลายสิ่งแวดล้อมไปเป็นจำนวนมากเกินกว่าศักยภาพของธรรมชาติที่จะสามารถฟื้นฟูสภาพได้ พื้นที่ป่าไม้ถูกทำลายลงไปเป็นจำนวนมาก แม้ในปี พ.ศ. 2507 รัฐบาลจะประกาศใช้ พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ ซึ่งมีเจตนารมณ์เพื่อสงวนคุ้มครองพื้นที่ป่าไม้มิให้ถูกทำลายลงไป แต่ก็ไม่สามารถแก้ไขปัญหาคือ มีการลดลงของพื้นที่ป่าไม้ในประเทศในห้วงระยะเวลาของการพัฒนาแบบสมัยใหม่นี้เป็นพื้นที่ครึ่งหนึ่งของพื้นที่ป่าไม้ทั่วประเทศ หรือจากร้อยละ 53.3 ของพื้นที่ประเทศ เมื่อปี พ.ศ.2504 เหลือเพียงร้อยละ 25 ของพื้นที่ประเทศเมื่อปี พ.ศ.2539 ในด้านภาคเหนือของไทยประสบปัญหาป่าไม้ถูกทำลายอย่างหนัก จากรายงานเรื่องประชากรกับสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาประเทศไทยที่ยั่งยืน พ.ศ.2540 ระบุว่าระหว่างปี พ.ศ.2519 - 2534 ทรัพยากรป่าไม้ในภาคเหนือลดลงเพราะเป็นผลมาจากการเพิ่มขึ้นของประชากร การขยายพื้นที่เพาะปลูกเพิ่มขึ้นร้อยละ 6.1 การใช้ที่ดินเพื่อวัตถุประสงค์ในด้านการขยายตัวของเมืองและธุรกิจการท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นร้อยละ 8.7 การก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานเพื่อการพัฒนา เช่น การสร้างถนน การสร้างเขื่อน ซึ่งจะตัดผ่านพื้นที่ป่าและเป็นการบุกรุกให้ประชากรเข้าไปถึงพื้นที่ซึ่งเดิมมีความยากลำบากในการเดินทาง

จะเห็นได้ว่า จากการที่รัฐได้เข้ามามีบทบาทในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ตลอดจนผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างของสังคม เศรษฐกิจ ก่อให้เกิดวิกฤตการณ์ด้านป่าไม้เฉพาะในจังหวัดเชียงใหม่ สถิติของกรมป่าไม้ระบุว่า พื้นที่ป่าไม้ของเชียงใหม่ลดลงอย่างต่อเนื่องเมื่อ พ.ศ. 2516 จากพื้นที่ป่าไม้ 18,617 ตารางกิโลเมตร ลดลงเหลือเพียงร้อยละ 75 ของพื้นที่ป่าดังกล่าวในปี พ.ศ.2537 การเพิ่มขึ้นของประชากรทำให้มีการอพยพไปเพาะปลูกในที่สูงมากขึ้น การบุกรุกป่าต้นน้ำของนายทุนเพื่อทำไม้เถื่อนหรือทำรีสอร์ท สนามกอล์ฟ ทำให้ป่าต้นน้ำถูกทำลาย ปริมาณน้ำในแม่น้ำลดลง ในรายงานดังกล่าวยังระบุว่าเมื่อ ปี พ.ศ.2532 ป่าไม้ของจังหวัดเชียงใหม่ถูกทำลายลงไปมากที่สุดของประเทศ ประมาณ 137,000 ไร่ต่อปี ทำให้แหล่งน้ำสำคัญคือ น้ำปิง ต้นเงินและแห้งเป็นบางช่วง มีชาวเขาจำนวน 1,062 กลุ่มบ้านหรือเกือบสามหมื่นครอบครัวประมาณ

120,000 คน มีพื้นที่อยู่อาศัยและทำกินในเขตป่าสงวนแห่งชาติและพื้นที่เขตอนุรักษ์ ในเนื้อที่กว่า 360,000 ไร่ มีหมู่บ้านกว่า 500 แห่ง ตั้งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ มีบ้านพัก รีสอร์ท แหล่งท่องเที่ยว 35 แห่งที่อยู่ในเขตป่าเสื่อมโทรมและป่าสงวนแห่งชาติ ในเนื้อที่เกือบ 1,000 ไร่ ท่ามกลางสภาพปัญหาดังกล่าว มีพื้นที่ส่วนหนึ่งอาณาเขตประมาณ 10 ตารางกิโลเมตร ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ป่าลุ่มน้ำแม่ฝาง ที่องค์การบริหารส่วนตำบล อำเภอแม่เมาะ จังหวัดเชียงใหม่ ประสบกับปัญหาป่าไม้ถูกทำลายลงอย่างหนักเช่นกัน จากเดิมเป็นผืนป่าที่อุดมสมบูรณ์ในหุบเขามีน้ำแม่มาวางไหลผ่าน แต่เมื่อ 40 ปีก่อน มีชาวไทยภูเขาเผ่ามูเซออพยพเข้ามาอยู่อาศัยตั้งเป็นหมู่บ้านโป่งผา และเกิดการตัดไม้ทำลายป่าผืนนี้แปรรูปไม้เพื่อขายยังชีพ ในขณะที่เมื่อปี พ.ศ.2507 กรมป่าไม้ก็ได้ประกาศให้พื้นที่เดียวกันนี้เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติเช่นเดียวกัน แต่กรมป่าไม้ไม่สามารถแก้ไขปัญหาการตัดไม้ของชุมชนแห่งนี้ได้ จนในที่สุดป่าไม้ของหมู่บ้านแห่งนี้ถูกทำลายลงไปเกิดความแห้งแล้งอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อน

กล่าวได้ว่า จากวิวัฒนาการของการจัดการป่าไม้ของไทยเมื่อพิจารณาพร้อมกับผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมแล้ว แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของไทยเป็นการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลางซึ่งเป็นการแยกชุมชนออกจากกระบวนการจัดการ โดยในสังคมที่เป็นระบบเศรษฐกิจแบบตลาดจะทำให้ระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง และการที่รัฐเข้ามาตั้งอำนาจในการจัดการทรัพยากรออกไปจากประชาชน รวมทั้งเฉยต่ออำนาจที่คุกคามระบบกรรมสิทธิ์ร่วม โดยเฉพาะอำนาจจากนายทุนที่บุกรุกป่า ทำให้ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมซึ่งเป็นสถาบันท้องถิ่นที่มีวิวัฒนาการมายาวนานขาดความสำคัญลงไป การเอาป่ามาเป็นของรัฐทำให้เกิดระบบทรัพยากรเปิดเสรีขึ้นในชุมชนหมู่บ้านในที่สุดก่อให้เกิดการล่มสลายของระบบกรรมสิทธิ์ร่วมในทรัพยากรของชุมชน ทรัพยากรป่าไม้จึงไม่มีข้อจำกัดในการใช้ พื้นที่ป่าจึงหมดไปอย่างรวดเร็ว ไม่เว้นแม้แต่บ้านโป่งผาซึ่งเป็นชุมชนเล็กๆแห่งหนึ่งที่อยู่ห่างไกลออกไปในประเทศไทย ชุมชนดังกล่าวเป็นชุมชนของชาวเขาเผ่ามูเซอบนพื้นที่สูงที่มีความเป็นอยู่ล้าหลัง ขาดการศึกษา มีอาชีพทำการเกษตร รายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปีอยู่ในระดับต่ำ ช่วงระยะเวลาเพียง 37 ปี ชุมชนแห่งนี้ได้ทำให้พื้นที่ป่าเบญจพรรณที่อุดมสมบูรณ์ในเขตป่าสงวนแห่งชาติลุ่มน้ำแม่ฝาง แห้งแล้ง สภาพป่าถูกบุกรุกทำลายอย่างหนัก และเพื่อศึกษาถึงสภาพปัญหาให้ชัดเจน ในที่นี้จะกล่าวถึงรายละเอียดด้านประวัติความเป็นมาของชุมชน ประชากร เศรษฐกิจและสังคม ประเพณีความเชื่อของชุมชน ดังต่อไปนี้-

ประวัติความเป็นมาของชุมชน

หมู่บ้านโป่งผาหรือบ้านจะตุ้ เป็นหมู่บ้านชาวเขาเผ่ามูเซอ ที่ก่อตั้งมานาน 50 ปีเศษ โดยในปี พ.ศ.2490 เริ่มก่อตั้งเป็นชุมชนด้วยการย้ายถิ่นฐานจากหมู่บ้านแม่ตาช้างบนดอยยาวี

ตำบลศรีก่อ อำเภอมะนัง จังหวัดยะลา มาพื้นที่แห่งนี้ เพราะประสบปัญหาขาดพื้นที่ทำกินที่อุดมสมบูรณ์จึงอพยพมายังพื้นที่แห่งนี้ซึ่งยังมีความอุดมสมบูรณ์มากกว่า และเนื่องจากการย้ายถิ่นฐานครั้งนี้ผู้นำหมู่บ้านชื่อ จะตุ้ หมู่บ้าน โป่งผาจึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งในกลุ่มชาวบ้านว่าบ้านจะตุ้

ลักษณะทางภูมิศาสตร์

บ้านโป่งผาตั้งอยู่ในหุบเขาลึกสุดติดกับน้ำแม่नावางหรือแม่น้ำโป่งผา ตำบลบ้านหลวง อำเภอมะนัง จังหวัดยะลา อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติลุ่มน้ำแม่ผาง ซึ่งรัฐบาลได้ประกาศเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติเมื่อ พ.ศ.2507 หมู่บ้านห่างจากตัวอำเภอมะนังประมาณ 10 กิโลเมตร สภาพพื้นที่ทั่วไปเป็นภูเขา สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 800 เมตร พิกัด 374918 ในแผนที่ระวาง 4848 I มีที่ราบเล็กน้อย ดินเป็นดินร่วนปนทราย พื้นที่ทั้งหมดเป็นป่าเบญจพรรณที่มีพันธุ์ไม้ที่สำคัญได้แก่ สัก จำปีป่า จำปา มะม่วงป่าและไม้ไผ่ ขึ้นอยู่โดยทั่วไป ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 6,250 ไร่ หรือประมาณ 10 ตารางกิโลเมตร หมู่บ้านแห่งนี้มีอาณาเขตทิศเหนือติดกับสวนป่าขององค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ ทิศใต้ติดกับหน่วยจัดการต้นน้ำแม่หลักหมื่น ทิศตะวันออกติดกับเขตอำเภอสาย จังหวัดยะลา และทิศตะวันตกติดกับเขตอำเภอมะนัง จังหวัดยะลา การคมนาคมเข้าออกหมู่บ้านใช้การเดินเท้าและรถจักรยานยนต์เป็นหลัก แม้จะมีถนนเชื่อมต่อกันระหว่างหมู่บ้านกับตัวเมืองแต่จะใช้ได้เฉพาะในฤดูแล้งเท่านั้น

ประชากร

ประชากรของบ้านโป่งผาทั้งหมดเป็นชาวไทยภูเขาเผ่ามูเซอแดง ตั้งบ้านเรือนเป็นกลุ่มหรือเป็นหย่อมตามพื้นที่ลาดชันของป่าเขาติดกับน้ำแม่नावาง เมื่อแรกเริ่มมาก่อตั้งชุมชนขึ้นมาประชากรยังมีน้อย ปัจจุบันจำนวนประชากรได้ขยายเพิ่มขึ้นเป็น 235 คน แยกเป็นชาย 120 คน หญิง 115 คน ประกอบกันเป็น 44 ครัวเรือน จำแนกตามเพศได้ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 แสดงร้อยละของชาวมูเซอจำแนกตามเพศ

เพศ	จำนวน/คน	ร้อยละ
ชาย	120	51.00
หญิง	115	49.00
รวม	235	100

ที่มา : คัดแปลงจากหน่วยจัดการต้นน้ำแม่หลักหมื่น กรมป่าไม้ 2543

จากตารางนี้ ชาวมูเซอร้อยละ 51 เป็นเพศชาย และร้อยละ 49 เป็นเพศหญิง

สภาพเศรษฐกิจ สังคม ประเพณีและความเชื่อ
ด้านเศรษฐกิจ

เมื่อแรกก่อตั้งเป็นชุมชนแห่งนี้ระบบเศรษฐกิจเป็นแบบเศรษฐกิจเพื่อยังชีพ ส่วนใหญ่จะดำรงชีพด้วยการเก็บหาของป่าเพื่อนำมาบริโภค ทำไร่เลื่อนลอยแผ้วถางพื้นที่หมุนเวียนไปตามที่ลาดชันบนไหล่เขาและที่ราบใกล้ลำห้วย ผลผลิตไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับดินฟ้าอากาศ รวมทั้งมีการลักลอบปลูกฝิ่นในหุบเขาลึก ผลกระทบจากระบบตลาดเสรีของชุมชนในเมืองทำให้เกิดความต้องการต่อไม้แปรรูปจากชุมชน อาทิ ไม้สัก ไม้กระยาเลยต่างๆ โดยมีพ่อค้าไม้มาติดต่อขอให้ชาวบ้านแปรรูปไม้ขาย ดังนั้น นอกจากป่าไม้จะถูกตัดลงไปเพื่อสร้างบ้านเรือนที่ขยายตัวขึ้นในชุมชนแล้ว ยังถูกตัดทำลายลงไปตามความต้องการของคนในเมืองอีกด้วย ทำให้ป่าไม้ถูกทำลายเพื่อสนองตอบความต้องการเหล่านั้น และจากการทำไร่เลื่อนลอยบนไหล่เขาทำให้หน้าดินถูกชะล้างเสื่อมสภาพขาดความอุดมสมบูรณ์ไปในเวลาต่อมา และเมื่อมีการปลูกฝิ่นก็มีปัญหาการเสพติดในชุมชนด้วย คุณภาพชีวิตของชาวบ้านโป่งผาจึงอยู่ในระดับต่ำ เมื่อเริ่มมีการพัฒนาด้วยการตัดถนนถึงชุมชนแห่งนี้ ทำให้ระบบเศรษฐกิจเปลี่ยนไปนอกจากผลิตเพื่อบริโภคแล้วที่เหลือจะนำไปขายประชากรส่วนใหญ่หันมาประกอบอาชีพเกษตรกรรมด้วยการ ปลูกข้าวไร่ จิง พริก ผลไม้ เก็บของป่าขายและเลี้ยงสัตว์ (โค) และจากสภาพการคมนาคมระหว่างหมู่บ้านกับในเมืองดีขึ้นทำให้ป่าไม้ถูกทำลายลงไปได้รวดเร็วกว่าเดิมเพราะคนในเมืองสามารถขนส่งไม้ได้สะดวกขึ้น ปัจจุบันชาวบ้านได้รับการส่งเสริมการทำเกษตรแบบวนเกษตรจากโครงการวนศาสตร์ชุมชนบนพื้นที่สูง และจัดตั้งธนาคารข้าวขึ้นในชุมชน 1 แห่ง มีรายได้เฉลี่ยประมาณ 8,000- 10,000 บาทต่อครอบครัวต่อปี รายละเอียดดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 แสดงร้อยละของชาวมูเซอจำแนกตามรายได้

รายได้/บาท/ปี	จำนวน/คน	ร้อยละ
0 – 5,000	35	15.00
5,001 – 10,000	190	81.00
10,001 – 15,000	10	4.00
รวม	235	100

ด้านสังคม

สภาพสังคมทั่วไป

ชุมชนแห่งนี้เป็นสังคมแบบดั้งเดิม การคมนาคมไม่สะดวกใช้การเดินทางเป็นหลัก ไม่มีถนนติดต่อระหว่างหมู่บ้านกับสังคมภายนอก ขาดการปรับปรุงสภาพแวดล้อมในบริเวณบ้าน เมื่อเกิดการเจ็บป่วยอาหารหนักขาดยารักษาโรค ไม่มีสถานพยาบาลในหมู่บ้าน และเมื่อไม่มีถนนที่จะติดต่อกับสังคมภายนอกจึงยากลำบากในการไปโรงพยาบาล หลังจากมีการตัดถนนเข้าหมู่บ้านเมื่อ พ.ศ.2535 ชุมชนแห่งนี้จึงเริ่มปรับตัวรับรัฐโลกภายนอก ประกอบกับเมื่อมีการดำเนินการตามโครงการวนศาสตร์ชุมชนบนพื้นที่สูงในชุมชนแห่งนี้ ทำให้วิถีชีวิตของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป จากเดิมที่มีการปลูกฝิ่นเปลี่ยนมาเป็นการปลูกพืชอื่น ชาวบ้านมีสุขอนามัยดีขึ้น เด็กเริ่มได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานจากการศึกษานอกโรงเรียน การคมนาคมดีขึ้นโดยขณะนี้ในชุมชนมีรถจักรยานยนต์เป็นยานพาหนะ 6 คัน สำหรับการติดต่อกับสังคมภายนอกและส่งคนเจ็บป่วยไปโรงพยาบาล การแต่งกายเปลี่ยนไปจากใส่กางเกงขาก๊วยสีฟ้า เสื้อหลายสี เปลี่ยนเป็นนิยมสวมกางเกงวอร์มเหมือนคนพื้นราบมากขึ้น ในชุมชนจะมีร้านขายของชำหนึ่งแห่ง ซึ่งเจ้าของร้านจะใช้รถจักรยานยนต์เป็นพาหนะไปหาซื้อสินค้าที่จำเป็นในชีวิตประจำวันจากในตัวเมืองมาขายในหมู่บ้าน ร้านขายของชำนอกจากจะเป็นแหล่งที่ชาวบ้านสามารถซื้อหาเครื่องใช้จำเป็นแล้วยังเป็นแหล่งรวมข่าวสารข้อมูลจากโลกภายนอกเข้าสู่หมู่บ้านอีกด้วย กล่าวคือ ชุมชนบ้านโป่งผางจะรับรู้ข่าวสารโลกภายนอกจากเครื่องรับโทรทัศน์ที่มีอยู่ในหมู่บ้าน 3 เครื่อง โดยมีอยู่ที่ร้านขายของชำ 1 เครื่อง บ้านของผู้นำหมู่บ้านและบ้านผู้มีฐานะดีในหมู่บ้านอีกแห่งละ 1 เครื่อง สำหรับชาวบ้านที่ไม่มีเครื่องรับโทรทัศน์มักจะมารวมกลุ่มกันดูโทรทัศน์ที่ร้านขายของชำ ร้านขายของชำจึงเป็นแหล่งพบปะกันแห่งหนึ่งในชุมชน ในขณะเดียวกันการรับรู้ข่าวสารข้อมูลใหม่ๆ จากโทรทัศน์ก็เริ่มส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนเช่นกัน โดยเฉพาะการเลียนแบบวิถีชีวิตแบบคนในเมืองและเริ่มมีการแพร่ระบาดของยาเสพติดโดยเฉพาะยาบ้า

การปกครอง

แต่เดิมชาวบ้านปกครองกันเองตามธรรมชาติโดยผู้ที่อาวุโสสูงที่สุดรวมทั้งผู้นำทางศาสนาที่ชาวบ้านให้ความเคารพเชื่อฟังมากเป็นผู้นำหมู่บ้านอย่างไม่เป็นทางการ ยังไม่มีคณะกรรมการหมู่บ้านและไม่มีการระเบียบของหมู่บ้านเช่นดังปัจจุบัน เมื่อเกิดปัญหาอาชญากรรมในหมู่บ้านแล้วทางราชการไม่สามารถเข้าไปควบคุมได้เพราะความห่างไกล แต่หมู่บ้านก็สามารถควบคุมปัญหาได้ด้วยการประนีประนอม และด้วยที่หมู่บ้านอยู่ในป่าลึกทำให้มีการลักลอบปลูกฝิ่นเกิดปัญหายาเสพติดที่ก่อให้เกิดปัญหาอื่นๆตามมา ต่อมาเมื่อปี พ.ศ.2537 หน่วยจัดการต้นน้ำแม่หลักหมื่น กรมป่าไม้ ร่วมกับอำเภอแม่สายได้เข้าไปพัฒนาจัดระเบียบการปกครองของหมู่บ้าน

ใหม่ให้สอดคล้องกับแนวทางการปกครองท้องถิ่นของรัฐ รวมทั้งได้จัดหมู่บ้านแห่งนี้เข้าเป็นหมู่บ้านเป้าหมายในการพัฒนาตามโครงการวนศาสตร์ชุมชนบนพื้นที่สูงเพื่อแก้ไขปัญหาป่าไม้และปัญหาการปลูกพืชเสพติด ผลการดำเนินการเบื้องต้นได้จัดตั้งคณะกรรมการหมู่บ้านขึ้นมาเพื่อเป็นองค์กรในการปกครองดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยในชุมชน และจัดสร้างศาลาหมู่บ้านสำหรับใช้เป็นเวทีชาวบ้านในการปกครองตนเองหนึ่งแห่ง คณะกรรมการหมู่บ้านประกอบไปด้วย

1. นายจะแตะ จะนู	ผู้นำหมู่บ้าน
2. นายปะโป จะนู	ผู้ช่วยผู้นำหมู่บ้าน
3. นายจะเดอ เคาจะจ่าง	กรรมการ
4. นายจะฟู ไอ้สู	กรรมการ
5. นายจะแส จะตุ้	กรรมการ
6. นายจะนู จะโตะ	กรรมการ
7. นายจะกือ จะหีย	กรรมการ
8. นายจะโบ จะกอ	กรรมการ
9. นายจะฟู ยะจู้	กรรมการ
10. นายจะแฮ อี้ป้อ	กรรมการ
11. นายจะลู จะหีย	กรรมการ
12. นายจะฮือ จะตี	กรรมการ
13. นายยะฮู้ ยะจู้	ที่ปรึกษา

ด้านการศึกษา

ในอดีตชุมชนแห่งนี้ขาดการติดต่อกับโลกภายนอก มีความเป็นอยู่แบบเรียบง่ายในเผ่าเดียวกัน ชาวบ้านจึงไม่มีความจำเป็นต้องเรียนหนังสือ ทำให้ในปัจจุบันชาวบ้านส่วนใหญ่ขาดการศึกษา จนเมื่อสังคมแห่งนี้เปิดกว้างต้องติดต่อกับโลกภายนอกมากขึ้นความจำเป็นที่จะต้องได้รับการศึกษาจึงมีมากขึ้นเพราะการไม่รู้หนังสือทำให้การสื่อสารและความเข้าใจในข่าวสารต่างๆมีน้อยมากเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา เมื่อปี พ.ศ.2537 กรมการศึกษานอกโรงเรียนได้เข้าไปดำเนินการจัดระบบการศึกษาในชุมชนแห่งนี้ด้วยการสร้างศูนย์การเรียนรู้ชุมชนในหมู่บ้านและจัดครูไปสอน พร้อมกับการเข้าไปดำเนินการตามโครงการวนศาสตร์ชุมชนบนพื้นที่สูงของกรมป่าไม้ ปัจจุบันมีชาวบ้านเพียงเล็กน้อยที่จบการศึกษาระดับประถมศึกษา จำแนกได้ตามตารางต่อไปนี้.-

ตารางที่ 3 แสดงร้อยละของชาวมูเซอจำแนกตามระดับการศึกษา

ระดับการศึกษา	จำนวน	ร้อยละ
ไม่ได้รับการศึกษา	225	96
ประถม	10	4
รวม	235	100

ที่มา : คัดแปลงจากศูนย์การศึกษาออกโรงเรียน อำเภอแม่ฮาด 2543

จากตารางนี้ มีชาวมูเซอร้อยละ 4 ได้รับการศึกษาเพียงระดับประถม และร้อยละ 96 ไม่ได้รับการศึกษาเลย

ด้านศาสนา

ชาวมูเซอส่วนใหญ่นับถือผีและศาสนาพุทธ ระบบความเชื่อดังกล่าวผสมผสานกันไป ในพิธีกรรมต่างๆของชุมชน จนเรียกได้ว่าเป็นความเชื่อแบบพุทธ - ผี โดยมีปู่จ้องเป็นผู้มีบทบาทในการอบรมสั่งสอนและชี้นำชุมชนในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ บทบาทของผู้นำทางศาสนาในชุมชนจะมีสูงมากตั้งแต่ดั้งเดิมมาจนถึงปัจจุบัน การสืบทอดตำแหน่งผู้นำทางศาสนาของชุมชนเป็นการสืบทอดในเครือญาติโดยคัดเลือกจากผู้ที่มีความประพฤติดี หรืออาจจะคัดเลือกจากผู้อาวุโสของหมู่บ้านมาเป็นผู้นำทางศาสนาก็ได้ จากบทบาทของผู้นำทางศาสนาดังกล่าว กิจกรรมในการพัฒนาใดๆก็ตามหากดำเนินการผ่านผู้นำทางศาสนาหรือได้รับการสนับสนุนจากผู้นำทางศาสนาจะได้รับความร่วมมือหรือกล่าวได้ว่าชาวบ้านมีส่วนร่วมอย่างรวดเร็วขึ้น และเป็นวิธีการหนึ่งที่เจ้าหน้าที่บริหารโครงการใช้ให้เป็นประโยชน์ในการเข้าไปสร้างความเข้าใจต่อชุมชน ปัจจุบันในชุมชนมีวัดหนึ่งแห่งซึ่งปลูกสร้างด้วยไม้สำหรับเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาในทุกวันพระ

ประเพณีและความเชื่อ

จากการสัมภาษณ์นายจะหา ปะโจ ผู้นำศาสนาของชุมชนบ้านโป่งผาทำให้ทราบว่า วิถีชีวิตของชุมชนนับถือผีที่มีมาแต่ดั้งเดิมสืบทอดความเชื่อมาจนถึงปัจจุบันไม่เปลี่ยนแปลง โดยชาวบ้านจะมีความเชื่อว่ามีผีอยู่ในระบบชีวิตมนุษย์ ผีจะมีอยู่ในน้ำและในป่า จากความเชื่อดังกล่าวชาวบ้านจึงถือเป็นประเพณีของชุมชนว่าทุกปีจะต้องทำบุญให้กับแม่น้ำในเทศกาลกินวอ เพื่อเป็นการขอขมาแม่น้ำลำห้วย และนำน้ำจากแม่น้ำมารคมือเพื่อดำหัวผู้อาวุโสของหมู่บ้าน เรียกว่าพิธีอักษะซออิเว และมีความเชื่อเรื่องผีป่าว่าถ้าผู้ใดล้มไม้ไทรหรือต้นไม้อื่นๆที่มีอายุมากจะทำให้ไม่สบายเป็นไข้ ต้องเลี้ยงผีป่าเพื่อมิให้เป็นไข้ เหล่านี้เป็นระบบสถาบันท้องถิ่นที่มีคุณค่า แต่ความเชื่อบางประการก็เป็นปฏิปักษ์ต่อสิ่งแวดล้อม ดังการเชื่อว่าหากผู้ใดทำนาจะทำให้ป่วยเป็นไข้ป่า เพื่อหลีกเลี่ยงการเจ็บป่วย ชาวบ้านจึงไม่ทำนาแต่จะถางป่าทำไร่เดือนลอยหมุนเวียนไป และความเชื่อที่ว่าหากตัดไม้ใหญ่ทำให้เจ็บป่วยไม่สบาย เพราะต้นไม้จะมีผีป่ารักษาอยู่ ทำให้ชาวบ้านบางคนใช้การเลี้ยงผีป่าเป็นเครื่องมือเพื่อความชอบธรรมในการตัดต้นไม้ใหญ่ เมื่อตัดแล้วก็เลี้ยงผีเพื่อไม่ให้เจ็บป่วย ระบบคุณค่าของชุมชนถูกใช้ไปในทางที่ผิดจนป่าไม้ถูกทำลายลงไปเป็นจำนวนมาก และปัจจุบันได้พยายามสร้างความเข้าใจกับชาวบ้านใหม่่ว่าประเพณีและความเชื่อของชุมชนที่สืบทอดกันมาแต่ดั้งเดิมนั้นเป็นสิ่งที่ดีที่มีวัตถุประสงค์เพื่อให้การดำรงชีวิตของชุมชนสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อม หรือคนกับป่าอยู่ด้วยกันได้

สภาพปัญหาในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านโป่งผา ระหว่างปี พ.ศ.2500 – พ.ศ. 2537

พื้นที่ป่าแห่งนี้แต่เดิมเป็นป่าบุญพรหมที่อุดมสมบูรณ์ และรัฐได้ออกกฎหมายให้เป็นของรัฐตามพระราชบัญญัติป่าไม้ตั้งแต่ พ.ศ.2484 ต่อมาเมื่อ พ.ศ.2507 รัฐได้ผนวกพื้นที่แห่งนี้เข้าเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติลุ่มน้ำแม่แฝง การดูแลรักษาป่าอยู่ในอำนาจหน้าที่ของกรมป่าไม้โดยมีหน่วยป้องกันรักษาป่าหน่วยเหมืองแร่รับผิดชอบในการป้องกันปราบปรามการตัดไม้ทำลายป่า และต่อมามีหน่วยจัดการต้นน้ำแม่หลักหมื่นเข้ามารับผิดชอบในการรักษาป่าต้นน้ำลำธาร และพัฒนาพื้นที่ และจากการที่ป่าแห่งนี้เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ พื้นที่แห่งนี้จึงเป็นพื้นที่ห้ามมิให้บุคคลใดยึดถือครอบครองทำประโยชน์หรืออาศัยในที่ดิน ก่อสร้าง แคว้น ทำไร่ เก็บหาของป่าหรือกระทำการด้วยประการใดๆอันเป็นการเสื่อมเสียสภาพแก่ป่าสงวนแห่งชาติโดยไม่ได้รับอนุญาตจากอธิบดีกรมป่าไม้ หากมีผู้ใดฝ่าฝืนจะมีโทษจำคุกไม่เกิน 5 ปีหรือปรับ 50,000 บาท แต่แม้จะมีกฎหมายควบคุมและกรมป่าไม้จะจัดเจ้าหน้าที่มาป้องกันรักษาป่าแล้วก็ตาม ไม่สามารถหยุดยั้งการตัดไม้ทำลายป่าของชุมชนแห่งนี้ไปได้

จากการเอาป่ามาเป็นของรัฐดังกล่าวข้างต้น บทบาทและศักยภาพของชุมชนบ้านโป่งผาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในระบบกรรมสิทธิ์ร่วมจึงถูกจำกัดลงไป เกิดเป็นสภาพการณ์ที่ทำให้ประชาชนกลายเป็นศัตรูของทรัพยากรธรรมชาติ และก่อให้เกิดสภาพไร้กฎหมายขึ้นในชุมชนดังกล่าว เมื่อรวมกับกระแสของการเปลี่ยนแปลงของสังคมใหญ่ที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนแห่งนี้ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ความต้องการทรัพยากรของระบบตลาดส่งผลกระทบต่อทรัพยากรของชุมชนบ้านโป่งผาไปด้วย ผลก็คือป่าแห่งนี้ถูกบุกรุกทำลายอย่างหนัก รายงานตอนหนึ่งของเจ้าหน้าที่หน่วยจัดการต้นน้ำแม่หลักหมื่น สะท้อนให้เห็นถึงสภาพปัญหาการจัดการป่าไม้ของชุมชนบ้านโป่งผาว่า เมื่อชาวบ้านย้ายถิ่นฐานมาอยู่บนพื้นที่แห่งนี้ นอกจากจะตัดไม้เพื่อปลูกสร้างบ้านเรือนของตนเองแล้ว ยังแปรรูปไม้ขายให้กับหมู่บ้านใกล้เคียง และพ่อค้าไม้เพื่อแลกกับอาหารเครื่องใช้ที่จำเป็นโดยพ่อค้าไม้จากในเมืองจะรับผิดชอบในการขนย้ายไม้เอง จากความชำนาญและความขยันขันแข็งในการแปรรูปไม้ สร้างความพึงพอใจแก่กลุ่มพ่อค้าไม้เป็นอันมาก ดังนั้นอาชีพตัดไม้เพื่อแปรรูปขายจึงสร้างรายได้แก่ชาวมูเซอจนเป็นอาชีพหลักของทุกคนรอบครัว ส่วนอาชีพเกษตรกรรมมีเพียงผู้หญิงเท่านั้นที่ทำเป็นบางส่วน โดยจะถางป่าเป็นหย่อมๆ ปลูกข้าวไร่ งาม และพื้นที่เล็กๆ จะปลูกฝิ่น การคมนาคมใช้ทางเดินเท้า ต่อมาเมื่อ พ.ศ.2535 หน่วยจัดการต้นน้ำแม่หลักหมื่นได้ตัดถนนเข้าไปหมู่บ้านแห่งนี้ทำให้การคมนาคมสะดวกขึ้น สามารถนำผลผลิตการเกษตรมาขายในเมืองได้ง่าย แต่ว่ามีผลกระทบเกิดขึ้นคือเป็นเส้นทางขนไม้ที่ตัดมาจากป่าได้ง่ายขึ้นและมีชาวบ้านจากหมู่บ้านใกล้เคียงมาลักลอบตัดด้วย สภาพของชุมชนที่เคยอยู่แบบเรียบง่ายเปลี่ยนไปเพราะได้รับอิทธิพลจากคนพื้นราบมากขึ้น ป่าไม้ถูกทำลายลงอย่างรวดเร็วจนในที่สุดไม้หมดจากป่าชุมชนแห่งนี้จึงได้เปลี่ยนอาชีพมาทำการเกษตร บุกริวกแล้วถางพื้นที่ป่าเป็นพื้นที่ทำกิน ประกอบกับช่วงระยะเวลาดังกล่าวฝิ่นมีราคาสูง เป็นสิ่งจูงใจให้ชาวมูเซอบ้านโป่งผาหันมาปลูกฝิ่นเป็นจำนวนมาก ป่าไม้จึงถูกบุกรุกทำลายไปเป็นไร่ฝิ่น สร้างความเสียหายแก่ป่าโป่งผาอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน แต่การปลูกฝิ่นได้รับการปราบปรามจากเจ้าหน้าที่อย่างจริงจัง ชาวบ้านจึงหันมาปลูกพืชเศรษฐกิจทดแทนฝิ่น ได้แก่ กะหล่ำปลี มะเขือเทศ ฝรั่ง เป็นต้น แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นคือพืชเหล่านี้สร้างรายได้ในระยะ 1-2 ปี เท่านั้น เนื่องจากสภาพพื้นที่เป็นที่ลาดชัน เกิดการชะล้างหน้าดินและการสูญเสียธาตุอาหารของพืชไปอย่างรวดเร็ว เมื่อดินเสื่อมสภาพการเพาะปลูกย่อมไม่ได้ผล ชาวบ้านจึงใช้สารเคมีปรับปรุงดินเพื่อเพิ่มผลผลิตทำให้ระบบนิเวศเปลี่ยนแปลงมีการระบาดของโรคและแมลง จึงต้องใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชเพิ่มขึ้นอีกโดยขาดความรู้ ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ดังนั้น ชาวเขาเผ่ามูเซอจึงกลับไปใช้วิธีเดิมเพื่อลดต้นทุนการผลิตด้วยการบุกรุกแล้วถางป่าเป็นพื้นที่การเกษตรแห่งใหม่ และเมื่อดินเสื่อมสภาพก็จะแล้วถางป่าหมุนเวียนเรื่อยไป จนเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2536 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่เริ่มเตรียมพื้นที่สำหรับการเพาะปลูกในดินถูดฝน ชาวมูเซอได้เผาป่า

โดยไม่มีแนวกันไฟรอบพื้นที่ดังกล่าว จึงเกิดการลุกลามไหม้พื้นที่ป่าเสียหายไปจำนวนมาก เกิดความแห้งแล้งและขาดแคลนน้ำสะอาดในหมู่บ้านต้องใช้น้ำจากลำห้วยโป่งผาเพื่ออุปโภคบริโภคในครัวเรือน โดยที่คุณภาพน้ำไม่เหมาะต่อการนำมาบริโภค เนื่องจากการปนเปื้อนสารพิษจากการใช้สารเคมีในการเกษตร ความแห้งแล้งได้สร้างความเดือดร้อนแก่ชุมชนชาวเขาเผ่ามูเซอเป็นอย่างมาก จึงได้มีการปรึกษากันในชุมชน แล้วนำปัญหาดังกล่าวไปขอความช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่หน่วยจัดการต้นน้ำแม่หลักหมื่น ในปี พ.ศ. 2537 หมู่บ้านแห่งนี้จึงเป็นหมู่บ้านเป้าหมายของโครงการวนศาสตร์ชุมชนบนพื้นที่สูง อยู่ในความรับผิดชอบของหน่วยจัดการต้นน้ำแม่หลักหมื่น ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อ ปรับเปลี่ยนการจัดการป่าไม้ป่าไม้เสียใหม่ จากบทบาทของภาครัฐเปลี่ยนให้ชุมชนเป็นผู้มีบทบาทในการฟื้นฟูสภาพป่าต่อไป โดยเป็นชุมชนบนพื้นที่สูงเพียงแห่งเดียวในเขตป่าสงวนแห่งชาติลุ่มน้ำแม่ฝางที่เข้าร่วมโครงการ และที่สำคัญขณะนี้ชุมชนแห่งนี้ใกล้จะสิ้นสุดระยะเวลาการบริหารโครงการแล้ว ความสำเร็จหรือความล้มเหลวของโครงการย่อมมีผลต่อความต่อเนื่องในการจัดการป่าชุมชน

จากสภาพปัญหาและจุดสนใจของชุมชนบ้านโป่งผาดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาว่าชุมชนบ้านโป่งผามีวิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้แบบใด ชุมชนใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้อย่างไร อันอาจนำรูปแบบของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ได้จากการศึกษาไปเป็นประยุกต์ใช้ในพื้นที่อื่นและดำเนินโครงการในชุมชนแห่งนี้ให้ต่อเนื่องจนกว่าชุมชนจะเข้มแข็งต่อไป

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ

1. เพื่อศึกษาวิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านโป่งผา อำเภอแม่เมาะ จังหวัดเชียงใหม่
2. เพื่อศึกษาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านโป่งผา อำเภอแม่เมาะ จังหวัดเชียงใหม่

3. กรอบแนวความคิดและขอบเขตในการศึกษา

3.1 กรอบแนวความคิดในการศึกษา

3.1.1 เมื่อสังเคราะห์จากการทบทวนวรรณกรรม และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องแล้ว ผู้วิจัยมีกรอบแนวคิดในการศึกษา ครั้งนี้ว่า

(1) การจัดตั้งองค์กรรับผิดชอบ การวางแผนการใช้ประโยชน์ด้วยการจำแนกประเภทป่า การวางแผนทางการใช้และควบคุมการใช้ประโยชน์ การระงับข้อพิพาท การริต

ประเพณี และความเชื่อ การมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นวิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้แบบ
ป่าชุมชน

(2) การใช้ผลผลิตจากป่าเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า แหล่งน้ำของชุมชน
แหล่งทำการเกษตร อาหารและยารักษาโรค เป็นไม้ใช้สอยในครัวเรือนและเชื้อเพลิง ก่อสร้างบ้าน
เรือน ประกอบพิธีกรรม เป็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน

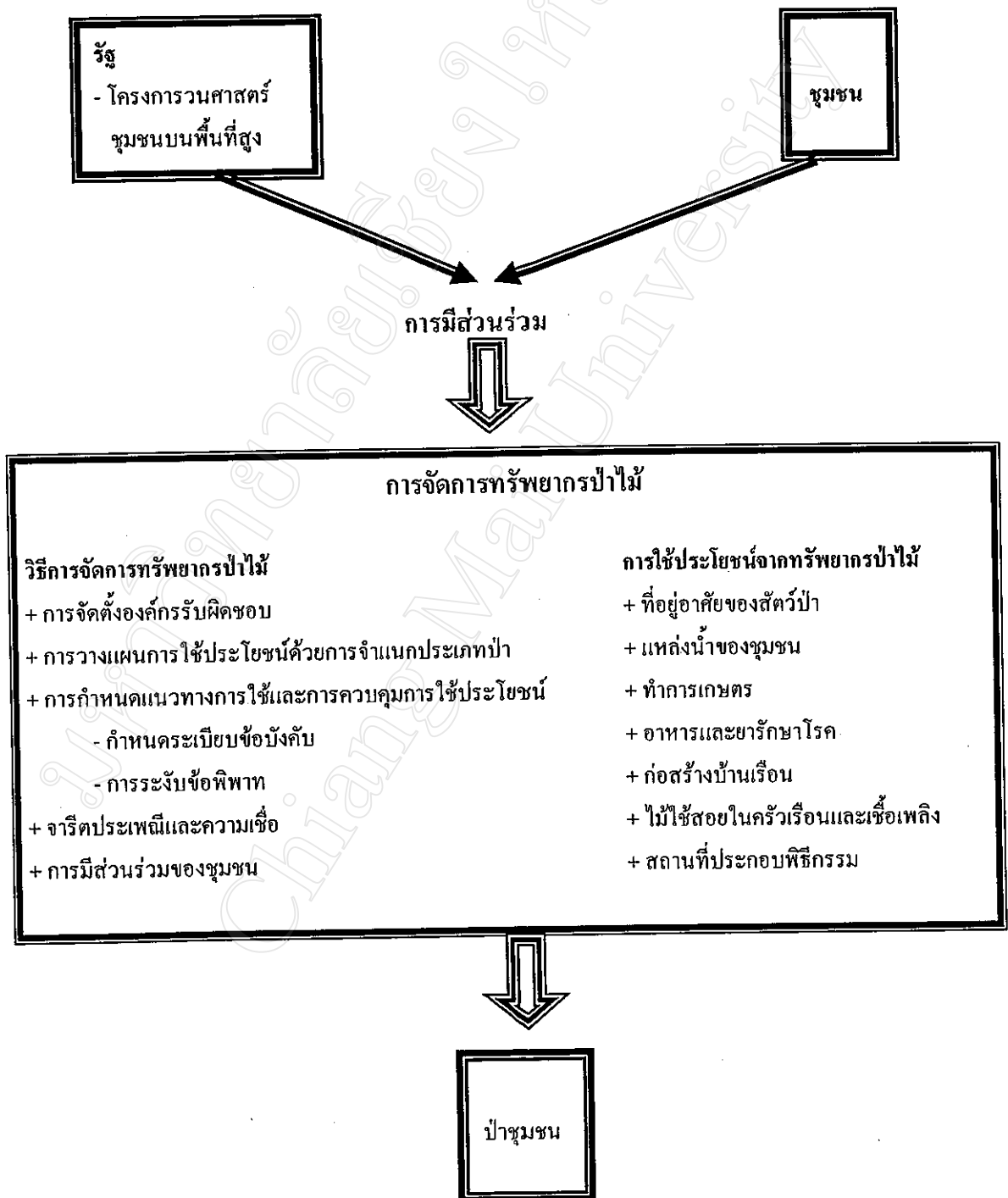
โดยในการศึกษาครั้งนี้จะวิเคราะห์ความเข้มแข็งของวิธีการจัดการของชุมชนบ้านโป่งผา
ด้วยหลักการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน และศึกษาประเด็น การใช้ประโยชน์
ทรัพยากรป่าของชุมชน ด้วยการวิเคราะห์ถึงระดับการพึงพิงทรัพยากรของชุมชน

3.1.2 แผนภาพการวิจัย

เมื่อนำกรอบแนวคิดดังกล่าวมาเขียนเป็นแผนภาพ จะมีแผนภาพในการวิจัย

ดังนี้.-

แผนภาพกรอบแนวคิดในการวิจัย

3.2 ขอบเขตในการศึกษา

3.2.1. ประชากร

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย ชาวชุมชนที่มีภูมิลำเนาในบ้านโป่งผา ตำบลบ้านหลวง อำเภอแม่เอย จังหวัดเชียงใหม่ 235 คน และข้าราชการประจำหน่วยจัดการต้นน้ำแม่หลักหมื่น ส่วนอนุรักษ์ต้นน้ำ กรมป่าไม้ ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่บริหาร โครงการวนศาสตร์ชุมชนบนพื้นที่สูง 2 คน รวมเป็นประชากรในการวิจัย 237 คน

3.2.2 พื้นที่ศึกษา

พื้นที่ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ คือ บ้านโป่งผา ตำบลบ้านหลวง อำเภอแม่เอย จังหวัดเชียงใหม่

3.2.3 เนื้อหาการศึกษา

การศึกษานี้มุ่งศึกษาถึงวิธีการจัดการป่าชุมชนโป่งผา ตามโครงการวนศาสตร์ชุมชนบนพื้นที่สูง และศึกษาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านโป่งผา โดยวัตถุประสงค์ข้อแรกรวมถึงการวิเคราะห์ความเข้มแข็งในการจัดการเชิงสถาบันและการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการ วัตถุประสงค์ข้อที่สองจะศึกษาถึงระดับการพึงพิงทรัพยากรป่าของชุมชนด้วยการพิจารณาจากการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ของชุมชน ขอบเขตเนื้อหาในการศึกษานี้จึงประกอบไปด้วย

(1) วิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ศึกษาในประเด็นการจัดตั้งองค์กร การวางแผนการใช้ประโยชน์ด้วยการจำแนกประเภทป่า การกำหนดแนวทางการใช้ประโยชน์และการควบคุมการใช้ประโยชน์ การระงับข้อพิพาท จารีตประเพณีและความเชื่อ และผู้วิจัยจะวิเคราะห์ความเข้มแข็งของการจัดการดังกล่าวด้วยหลักการที่พึงประสงค์ในการจัดการเชิงสถาบันของป่าชุมชนของ Ostrom ในประเด็น การกำหนดขอบเขตให้แน่ชัด การมีส่วนร่วมในการออกกฎระเบียบของชุมชน กฎระเบียบเกี่ยวกับการใช้และดูแลทรัพยากรมีความเหมาะสม มีการสอดคล้องติดตามผล มีกลไกแก้ไขปัญหาคัดแย้ง และรัฐให้การยอมรับสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากร ตลอดจนวิเคราะห์วิธีการจัดการด้วยหลักการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน

(2) การใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ โดยป่าเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า เป็นแหล่งน้ำของชุมชน ทำการเกษตร อาหารและเป็นแหล่งสมุนไพรใช้เป็นยารักษาโรค ใช้ประโยชน์จากป่าโดยการเก็บหาของป่า ใช้ไม้ก่อสร้างบ้านเรือน เป็นไม้ใช้สอยและเชื้อเพลิง ใช้ป่าเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรม และเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร

4. นิยามศัพท์เฉพาะ

เพื่อให้การวิจัยนี้มีความเข้าใจตรงกัน จึงให้คำจำกัดความเพื่อใช้ในการวิจัยดังนี้
 ป่าชุมชน หมายถึง กิจกรรมป่าไม้ใดๆที่ประชาชนมีส่วนร่วมตั้งแต่การจัดการป่า
 ประจำหมู่บ้าน การกำหนดระเบียบข้อบังคับ การวางแผนทางใช้ประโยชน์และควบคุมการใช้
 ประโยชน์จากป่า เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนสูงสุด

ชุมชน หมายถึง หน่วยทางพื้นที่ที่มีขอบเขตโดยรอบและหน่วยทางสังคมที่เป็นองค์รวม
 ของความสัมพันธ์ทางสังคม ไม่มีลักษณะที่แตกต่างกันทางสังคมและมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

หมู่บ้านโป่งผา หมายถึง ชุมชนของชาวเขาเผ่ามูเซอที่ตั้งอยู่บ้านโป่งผา ตำบลบ้าน
 หลวง อำเภอแม่เมาะ จังหวัดเชียงใหม่

การใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ หมายถึง การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ทั้งทาง
 ตรงและทางอ้อม เช่น เป็นแหล่งอาหาร เป็นต้น

วิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ หมายถึง วิธีการที่ชุมชนท้องถิ่นนำมาใช้ในการจัดการ
 ทรัพยากรป่าไม้ เช่น มีการจำแนกประเภทป่าออกเป็นประเภทต่างๆ กำหนดกฎเกณฑ์ระเบียบข้อบังคับ
 แนวทางการใช้ประโยชน์ เป็นต้น

วนศาสตร์ชุมชน หมายถึง องค์ความรู้เกี่ยวกับป่าชุมชน

เจ้าหน้าที่บริหารโครงการ หมายถึง ข้าราชการ หน่วยจัดการต้นน้ำแม่หลักหมื่นผู้รับ
 ผิดชอบการบริหารโครงการวนศาสตร์ชุมชนบนพื้นที่สูง

สถาบันท้องถิ่น หมายถึง กฎ ระเบียบ ปทัศถานและจารีตประเพณีที่ตั้งขึ้นมาเพื่อควบคุม
 พฤติกรรมการใช้ทรัพยากรของชุมชน หรือเป็นวิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ หรือนัยหนึ่งเป็นการ
 จัดการทรัพยากรเชิงสถาบัน

ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมหรือทรัพยากรส่วนรวมของชุมชน หมายถึง ระบบการจัดการ ทรัพยากรที่ใช้ชุมชนและความเป็นชุมชนเป็นพื้นฐาน โดยกลุ่มคนที่เป็นเจ้าของทรัพยากรร่วมกันมี สิทธิที่จะคัดค้านมิให้คนที่ไม่ใช่สมาชิกของกลุ่มหรือชุมชนเข้ามาใช้ประโยชน์ในทรัพยากรดังกล่าว ในขณะที่คนที่มิได้เป็นสมาชิกกลุ่มหรือชุมชนมีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติตามข้อบังคับดังกล่าว ระบบนี้ จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อสมาชิกกลุ่มหรือชุมชนตกลงร่วมกันที่จะจำกัดสิทธิการใช้ทรัพยากรโดยมี ความคาดหวังว่า สมาชิกแต่ละคนต่างปฏิบัติตามข้อบังคับหรือสถาบันที่สร้างขึ้นอย่างเคร่งครัด

ชุมชนประเภท 3 หมายถึง ชุมชนที่มีลักษณะเป็นชุมชนที่จัดตั้งอยู่ในเขตที่ยังไม่ได้รับ อนุญาตจากทางราชการและยังไม่มีศักยภาพที่จะจัดตั้งเป็นหมู่บ้านถาวร ตามแนวทางการจำแนก ประเภทของชุมชนบนพื้นที่สูงของแผนแม่บทเพื่อการพัฒนาชุมชนลุ่มแอ่งลุ่มและการควบคุมพืช เสพติดบนที่สูง ตามมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 29 เมษายน 2540

ป่าสงวนแห่งชาติ หมายถึง บริเวณป่าหวงห้ามเป็นพื้นที่เฉพาะที่อยู่ในการครอบครอง ของรัฐ รวมทั้งรัฐมีสิทธิในการตัดไม้ และการปลูกสวนป่าโดยไม่ต้องคำนึงถึงความต้องการของ ท้องถิ่นและการใช้ที่ดิน